

MINTAQA STATISTIK TADQIQOTLAR SUBYEKTI SIFATIDA

Sattorov Sanjar Abdumurodovich

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi direktori o‘rinbosari,
iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya

Maqolada mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy, hududiy va institutsional tizim sifatidagi ko‘p qirrali mohiyatidan kelib chiqqan holda statistik o‘rganishga kompleks yondashuv zarurligi asoslab berilgan. Hududiy tabaqalashtirishga nisbatan mavjud yondashuvlarni tanqidiy ko‘rib chiqish, ularning cheklovlari va rivojlanishning potensial yo‘nalishlari ochib berilgan. Maqolada mintaqaviy statistikaning tavsiflovchi funksiyasidan tahliliy va prognostik funksiyasiga o‘tish zarurligi ta’kidlangan, bu esa uslubiy vositalarni takomillashtirish, ko‘rsatkichlar tizimini kengaytirish va fanlararo yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi. Ishda shakllantirilgan nazariy va uslubiy qoidalar keyingi amaliy tadqiqotlar va mintaqaviy siyosatni statistik ta’minlashni rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy statistika, hududiy tahlil, ijtimoiy-iqtisodiy farqlash, statistik ifodalash, mintaqaviy tafovutlar, tizimli yondashuv, statistik tahlil metodologiyasi, fazoviy rivojlanish, barqarorlik ko‘rsatkichlari, mintaqaviy siyosat.

Аннотация

В статье обосновывается необходимость комплексного подхода к статистическому изучению региона, исходя из его многогранной природы как социально-экономической, территориальной и институциональной системы. Проведен критический обзор существующих подходов к территориальной стратификации, выявлены их ограничения и потенциальные направления развития. Подчеркивается необходимость перехода от описательной функции региональной статистики к аналитико-прогностической, что требует совершенствования методического инструментария, расширения системы показателей и внедрения междисциплинарных подходов. Сформулированные в работе теоретико-методологические положения служат основой для дальнейших практических исследований и развития статистического обеспечения региональной политики.

Ключевые слова: региональная статистика, территориальный анализ, социально-экономическая дифференциация, статистическое представительство, региональные различия, системный подход, методология статистического анализа, пространственное развитие, индикаторы устойчивости, региональная политика.

Abstract

The article substantiates the need for an integrated approach to statistical study of the region, based on its multifaceted nature as a socio-economic, territorial and institutional system. A critical review of existing approaches to territorial stratification is conducted, their limitations and potential areas of development are identified. The need for a transition from the descriptive function of regional statistics to an analytical

and prognostic one is emphasized, which requires improving the methodological tools, expanding the system of indicators and introducing interdisciplinary approaches. The theoretical and methodological provisions formulated in the work serve as a basis for further practical research and development of statistical support for regional policy.

Keywords: regional statistics, territorial analysis, socio-economic differentiation, statistical representation, regional differences, systems approach, statistical analysis methodology, spatial development, sustainability indicators, regional policy.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashuv va mintaqaviy jarayonlarning jadallashuvi sharoitida statistik usullardan foydalangan holda mintaqalarni o'rganish muammosi ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning nisbatan izolyatsiya qilingan hududiy birligi sifatida qaraladigan mintaqa tabiiy, demografik, ishlab chiqarish va institutsional omillarning o'zaro ta'siri iqtisodiy faoliyatning o'ziga xos tuzilmasini tashkil etadigan murakkab tizimdir. Hududni statistik o'rganish uning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, potensialni aniqlash, xavflarni baholash va istiqbollarni bashorat qilish imkonini beradi.

Mintaqaviy tahlilning konseptual va nazariy asoslari uning mohiyati, tuzilishi va funksiyalarini ilmiy tushunish mumkin bo'lgan doirani belgilaydi. Mintaqaviy siyosat sohasida nafaqat uslubiy vositalarni tanlash, balki amaliy yechimlarning sifati ham nazariy asoslarning to'g'ri va chuqurligiga bog'liq.

Hudud bir vaqtning o'zida hududiy, iqtisodiy va ijtimoiy tizim bo'lib, ko'p o'lchovli obyekt bo'lib, uni soddalashtirilgan modellarga qisqartirib bo'lmaydi. Globallashuv, raqamlashtirish va fazoviy nomutanosibliklarning kuchayishi sharoitida mintaqaviy rivojlanish qonuniyatlarini tushuntirishga va statistik va iqtisodiy tahlilning adekvat usullarini taklif qilishga qodir bo'lgan keng qamrovli konseptual asosni ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda [1, 42-bet].

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda mintaqani tushunishning turli xil yondashuvlari rivojlandi: an'anaviy, ma'muriy-hududiy bo'linishdan tortib, mintaqani ko'p bosqichli fazoviy va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tizimi sifatida talqin qiluvchi zamonaviyroq.

Mintaqani faoliyat va rivojlanishning o'ziga xos mexanizmlariga ega bo'lgan murakkab iqtisodiy kompleks sifatida ko'rib chiqish zarurligini birinchilardan bo'lib asoslab bergan A.G.Granberg [2, 74-bet]. Mintaqaviy tizimlarni nafaqat ichki tuzilma kontekstida, balki tashqi muhit, jumladan, milliy va jahon iqtisodiyoti bilan o'zaro aloqada ham o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

V.I.Suslovning ta'kidlashicha, hududlarni tizimli statistik o'rganmasdan ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini obyektiv baholash va samarali davlat siyosatini ishlab chiqish mumkin emas [1, 65-bet]. Muallif turli ko'rsatkichlarni yagona integral baholashga birlashtirishga imkon beruvchi murakkab indekslardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi.

Sh.X.Abdullaev hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish indekslarini islohotlar samaradorligini o'lchashning eng muhim vositasi sifatida belgilaydi. Uning asarlari shuni ko'rsatadiki, integral ko'rsatkichlar individual statistik ko'rsatkichlarga qaraganda mintaqaviy xususiyatlarni ko'proq adekvat aks ettiradi [3, 119-bet].

X.J.Yo'ldoshevning tadqiqotlarida, mintaqa bozor transformatsiyasi sharoitida raqobatbardoshlik subyekti sifatida qaraladi. Muallif mintaqalarni raqobatbardoshlikning asosiy parametrlari, shu jumladan investitsion jozibadorlik, innovatsion faollik va inson kapitali sifati bo'yicha taqqoslash imkonini beruvchi statistik bazani takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi [5, 110-bet].

S.V.Kuznetsovning ta'kidlashicha, mintaqaviy tizimlarning statistik tahlili iqtisodiy geografiya, sotsiologiya va demografiya usullari bilan birlashtirilishi kerak, chunki faqat bunday kompleks yondashuvda hududiy rivojlanishning yashirin qonuniyatlarini aniqlash mumkin [4, 87-bet].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ilmiy jamoatchilik mintaqani statistik tadqiqot obyekti sifatida o'rganishda katta tajriba to'plagan. Shu bilan birga, turli yondashuvlar mavjudligiga qaramay, raqamlashtirish va globallashtirish sharoitida mintaqaviy rivojlanishni o'lchash metodologiyasini aniqlashtirish bilan bog'liq bir qator hal etilmagan muammolar saqlanib qolmoqda. Nafaqat an'anaviy iqtisodiy ko'rsatkichlar, balki innovatsion faollik, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish omillarini ham hisobga oladigan indeksni ishlab chiqish vazifasi ayniqsa dolzarb bo'lib qolmoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tarixiy jihatdan «mintaqa» tushunchasi mahalliy va xorijiy fanlarda sezilarli evolyutsiyani boshdan kechirgan. Dastlabki bosqichlarda hudud deganda, birinchi navbatda, chegaralari hukumat qarorlari bilan belgilanadigan ma'muriy birlik tushunilgan. Biroq, 20-asrning ikkinchi yarmida ilmiy fikrda tizimli yondashuv hukmronlik qila boshladi, unga ko'ra mintaqalar ma'lum ichki va tashqi aloqalarga ega bo'lgan yaxlit iqtisodiy organizm sifatida qaraladi.

A.G.Granberg asarlarida mintaqalar ichki muvozanatga ega va shu bilan birga makroiqtisodiy jarayonlar ta'siriga bo'ysunadigan ko'p bosqichli ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida tahlil qilinishi kerakligi ta'kidlangan [2, 74-bet]. Shunday qilib, asosiy e'tibor rasmiy hududiy demarkatsiyadan tuzilma, resurslar va rivojlanish salohiyatini o'rganishga o'tadi.

Zamonaviy tushunchalar mintaqaning nafaqat iqtisodiy va ma'muriy omillar, balki tarixiy, madaniy va etnodemografik xususiyatlari bilan ham shakllanishini ta'kidlaydi. Xususan, o'zbek olimlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, mintaqaning barqaror rivojlanishini ijtimoiy tuzilishning an'anaviy shakllari va xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'ziga xos xulq-atvorini belgilovchi mahalliy madaniy kodlarni hisobga olmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi [3, 118-bet].

Mintaqa an'anaviy ravishda ishlab chiqarish bo'g'inlari, infratuzilma va institutsional xususiyatlarning birligi bilan tavsiflangan hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida ta'riflanadi. Biroq, zamonaviy ilmiy nutqda bu tushuncha sezilarli

darajada murakkablashdi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, mintaqani faqat ma'muriy chegaralarga qisqartirib bo'lmaydi: u tarixiy, madaniy va iqtisodiy omillar, shuningdek, tashqi hududlar bilan munosabatlar ta'siri ostida shakllanadi [2, 65-bet].

Statistik nuqtai nazardan mintaqa aholi, ishlab chiqarish, bandlik, daromadlar, investitsiyalar va boshqa ko'plab ko'rsatkichlar to'g'risidagi ma'lumotlar jamlanadigan va taqqoslanadigan makondir. Mintaqaning statistik tadqiqoti izchillik va dinamizmni birlashtirishi kerakligini hisobga olish muhimdir: tendensiyalar va tarkibiy o'zgarishlarni aniqlash uchun ko'rsatkichlar vaqt o'tishi bilan ko'rib chiqilishi kerak.

Mintaqaning statistik tahlili metodologiyasi bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- izchillik;
- murakkablik;
- hududiy differentsiatsiya;
- ma'lumotlarni solishtirish.

Mustahkamlik mintaqaning yaxlit obyekt sifatida qaralishini nazarda tutadi, bu erda barcha elementlar o'zaro bog'liqdir. Murakkablik ko'p jihatlarni hisobga olishni talab qiladi: demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik. Hududiy differentsiatsiya har bir mintaqaning o'ziga xosligini aks ettiradi va ma'lumotlarning solishtirilishi mintaqalararo va xalqaro taqqoslash imkoniyatini beradi. Ko'rsatkichlarni tanlashga alohida e'tibor beriladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni baholash uchun yalpi hududiy mahsulot, bandlik darajasi, mehnat unumdorligi, investitsion faollik, aholi daromadlari, qashshoqlik darajasi va boshqalar ko'rsatkichlari qo'llaniladi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy infratuzilma holatini aks ettiruvchi hayot sifati ko'rsatkichlari ham muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda metodologiyaga ko'plab parametrlarni bir o'lchovda birlashtirish imkonini beruvchi integral indekslar faol ravishda kiritildi. Masalan, inson taraqqiyoti indeksi yoki mintaqaviy raqobatbardoshlik indeksi tahlil va prognozlash uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda [3, 119-bet].

Har bir mintaqqa iqtisodiyoti, tabiiy resurslari, aholining demografik tarkibi bilan belgilanadigan o'ziga xos statistik xususiyatlarga ega. Qishloq xo'jaligi hududlari uchun hosildorlik, qishloq xo'jaligida bandlik va yer resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari asosiy ahamiyatga ega. Sanoat rivojlangan hududlar uchun sanoat ishlab chiqarishi, innovatsion faollik va eksport ko'rsatkichlari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, universal vazifa fazoviy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashdir. Mintaqaviy statistik tadqiqotlar bizga migratsiya oqimlarini, urbanizatsiya dinamikasini va daromadlarni farqlash darajasini qayd etish imkonini beradi. Bularning barchasi mintaqaviy siyosatni ishlab chiqish uchun obyektiv asosni tashkil etadi.

Hududiy statistika rivojlanishining hozirgi bosqichi ma'lumotlarning yangi manbalari va ularni qayta ishlash usullarini joriy etish bilan tavsiflanadi. Raqamlashtirish real vaqt rejimida yaratilgan ma'lumotlar massivlariga kirishni

ta'minlaydi. Geografik axborot tizimlaridan foydalanish statistik ma'lumotlarni fazoviy xarakteristikalar bilan solishtirish imkonini beradi. Mashinani o'rganish va katta ma'lumotlar usullaridan foydalanish mintaqaviy rivojlanish ssenariylarini yuqori aniqlik bilan bashorat qilish imkonini beradi.

Iqtisodiy statistikaning demografiya, sotsiologiya va ekologiya bilan birlashtirgan fanlararo yondashuv alohida qiziqish uyg'otadi. Bunday sintez nafaqat miqdoriy o'zgarishlarni, balki mintaqaviy tizimlarning sifat xususiyatlarini ham aniqlash imkonini beradi [4, 87-bet].

O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi hududiy farqlarni tahlil qilish va iqtisodiyotning hududiy tuzilmasini optimallashtirish vositalarini izlashga alohida e'tibor qaratilmoqda [5, 102-bet]. Binobarin, o'zbek tadqiqotchilarining ishlarida milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda mintaqaviy raqobatbardoshlikni baholash metodologiyasini takomillashtirish zarurligi ta'kidlangan [5].

Markaziy Osiyo mintaqalarining o'ziga xos xususiyatlarini to'liqroq ko'rib chiqish imkonini beruvchi integral ko'rsatkichlardan foydalanish muhim yo'nalish hisoblanadi.

Mintaqaning statistik tahlili natijalari boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ular asosida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari ishlab chiqiladi, investitsiya siyosati korreksiyalanadi, byudjetdan moliyalashtirishning ustuvor yo'nalishlari shakllantiriladi. Ishonchli statistik bazasiz hududiy rivojlanishni samarali rejalashtirish, barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirish, davlat islohotlari samaradorligini baholash mumkin emas.

Mintaqaviy statistika milliy maqsadlarga va xalqaro ko'rsatkichlarga, jumladan, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish monitoringining xolisligini ta'minlaydi. Bu nafaqat muammolarni aniqlash, balki boshqa hududlarga ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan muvaffaqiyatli amaliyotlarni qayd etish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Statistik tadqiqot obyekti sifatida mintaq har tomonlama tahlil qilishni talab qiladigan ko'p qirrali va dinamik kategoriyadir. Uni o'rganish bizga fazoviy rivojlanish qonuniyatlarini yaxshiroq tushunish, barqaror o'sish omillarini aniqlash va asosli mintaqaviy siyosatni shakllantirish imkonini beradi.

Zamonaviy muammolar – raqamlashtirish, globallashtirish, iqlim o'zgarishi uslubiy vositalarni kengaytirish va fanlararo yondashuvlarni faol joriy etishni talab qiladi. Shunday qilib, mintaqaviy statistika hududlarning mutanosib rivojlanishini ta'minlash va aholi turmush sifatini yaxshilashga intilayotgan tadqiqotchilar va amaliyotchilar qo'lidagi eng muhim vositaga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Суслов В.И. Региональная экономика и пространственное развитие: статистический анализ. – Москва: Наука, 2021. – 312 с.

2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – Москва: ГУ ВШЭ, 2020. – 416 с.

3. Абдуллаев Ш.Х. Индексы социально-экономического развития регионов Узбекистана. – Ташкент: Фан, 2022. – 280 с.

4. Кузнецов С.В. Методы междисциплинарного анализа региональных систем. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2021. – 198 с.

5. Юлдашев Х.Ж. Проблемы конкурентоспособности регионов в условиях модернизации экономики Узбекистана. – Ташкент: Иқтисод, 2023. – 254 с.